

ГРИЦЕНКО

Андрій Андрійович — академік НАН України, заступник директора з наукової роботи Державної установи «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

ФОРМУВАННЯ ЗАСАД НАЦІОНАЛЬНО УКОРІНЕНОЇ СТІЙКОСТІ ТА БЕЗПЕКИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ НОВОЇ ГІБРИДНОЇ РЕАЛЬНОСТІ «МИР – ВІЙНА»

Стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 19 березня 2025 року

У доповіді наголошено, що сьогодні, коли весь світ перебуває в умовах нової гібридної реальності «мир–війна», яка характеризується насамперед невизначеністю, внутрішня національна стійкість та національна безпека стають не просто важливими, а й екзистенційно вирішальними факторами для майбутнього України, а національне укорінення розвитку економіки є імперативною вимогою. Обговорено стратегію національно укоріненого економічного розвитку як поєднання зовнішньої та внутрішньої інклюзивності та механізми її реалізації в процесі повоєнного реконструктивного відновлення України.

Шановний Анатолію Глібовичу!

Шановні члени Президії!

Шановні присутні!

Україна, як і весь світ, перебуває наразі в біфуркаційному просторі, який характеризується високим рівнем невизначеності розвитку. В таких умовах тотальної невизначеності проблема внутрішньої, національно укоріненої стійкості та безпеки стає не просто актуальною, а екзистенційною, тобто життєво важливою. В нинішній ситуації внутрішні опори стійкості України є недостатніми, і вона змушена значною мірою спиратися на зовнішні опори, які не можна вважати стійкими та безпечними.

Так, видатки загального фонду державного бюджету, передбачені на 2025 р. на рівні 3,6 трлн грн, істотно перевищують доходи цього фонду, заплановані (без урахування грантів та міжнародної допомоги) на рівні 2,05 трлн грн. Це означає, що видатки загального фонду державного бюджету лише на 57 % забезпечуються власними доходами. Зважаючи на ці обставини, проблема внутрішньої, національно укоріненої стійкості та безпеки постає дуже гостро, а тому дослідження, пов'язані з по-

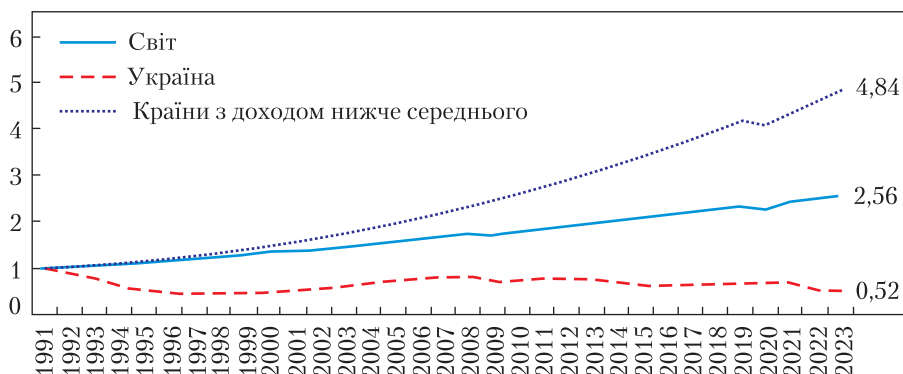

Рис. 1. Динаміка індексів реального ВВП світу, України та країн з рівнем доходу, нижчим за середній, у 1991—2023 рр. (ВВП на 1991 р. прийнято за 1; за класифікацією Світового банку, країни з рівнем доходу, нижчим за середній, — це країни з ВНД на душу населення від \$1136 до \$4465 станом на 2022 р.)

шуком науково обґрунтованих шляхів її вирішення, є актуальним напрямом роботи фахівців Державної установи «Інститут економіки та прогнозування НАН України».

Україна впродовж останніх більш як 30 років має загалом низхідну економічну динаміку (рис. 1). Найвищим нашим досягненням був 81,5 % від рівня ВВП 1991 р. перед світовою кризою у 2008 р. У 2023 р. внаслідок війни Росії проти України рівень ВВП знизився до 51,7 % від рівня 1991 р. Це унікальна ситуація, яка потребує належних наукових пояснень: як одна з найрозвиненіших в індустріальному сенсі держав могла стати однією з найбідніших країн Європи.

Є ціла низка об'єктивних і суб'єктивних чинників, що впливали на загальну динаміку, але є і стрижневий процес, який зумовлював дію різних чинників і призводив до помилок. Він полягає в інверсійному типі формування

ринкової економіки в Україні, який є протилежним класичному типу (табл. 1).

У разі класичного типу процеси формування ринкової економіки та індустріалізації є взаємопов'язаними, а локалізація виробництва відбувається відповідно до ринкових принципів. В Україні індустрія мала іншу конфігурацію, оскільки вже була сформована на планових засадах. Тому після розпаду СРСР перехід до ринкової економіки зумовлював необхідність індустріальної перебудови, що є значно складнішим завданням порівняно з формуванням ринкових відносин.

Крім того, в класичному типі розвиток відбувається від дрібної приватної власності до крупнішої, від вільної конкуренції і вільного ціноутворення до олігополії, монополії, різних ринкових структур і запровадження державного регулювання економіки. В інверсійному типі напрям руху є протилежним: від загального одержавлення власності до формування приватної власності, від директивного планування і планових цін до конкуренції та вільного ціноутворення. У цьому інверсійному переході Україна користувалася тими методами і засобами, які органічно були притаманні протилежному, класичному типу формування ринкової економіки. Тому й результат виявився протилежним очікуваному.

Інверсійний тип ринкової трансформації є конкретною формою прояву суперечностей глобалізації та локалізації як взаємопов'язаних процесів, що розвивалися протягом усієї історії людської цивілізації із сумісно-розділеною

Таблиця 1. Порівняння типів формування ринкової економіки

Класичний	Інверсійний
Перехід від дрібної приватної власності до крупнішої	Перехід від загального одержавлення власності до розмаїття її форм
Перехід від вільної конкуренції до олігополії, монополії та різноманітності ринкових структур	Перехід від державної монополії до розвитку конкуренції
Перехід від вільного ціноутворення до запровадження державного регулювання цін	Перехід від директивно-планового до вільного ціноутворення

праці як клітини суспільства. В результаті сумісність досягла рівня глобалізації, а роздільність — рівня локалізації. У цій історичній еволюції суперечність між глобалізацією і локалізацією проявлялася в різних формах, зокрема через кризи, війни, мирні угоди, змінення кордонів і світових порядків з наступними періодами відновлення.

Спочатку глобалізація розвивалася передусім завдяки *зовнішній торгівлі*, і вигоди від неї тоді отримували переважно розвинені країни. Коли глобалізація вийшла на рівень *експорту капіталу*, негативні наслідки почали відчувати і технологічно більш розвинені країни — насамперед через переведення виробництв у країни з більш дешевою робочою силою (характерний приклад — Детройт). Зараз глобалізація завдяки використанню нових фінансово-цифрових технологій та *віртуального простору* значною мірою призводить до посилення нерівності, збільшуючи розриви в рівні розвитку країн. Глобалізація стосовно менш технологічно роз-

винених країн стала *екстрактивною*, що й породило концепцію інклюзивної глобалізації.

Внаслідок поєднання приватизації, лібералізації та глобалізації Україна, *не сформувавши внутрішнього ринку*, не вибудувавши господарського комплексу країни, пристосувалася до економік більш розвинених країн як сировинний придаток.

Якщо ми подивимося дані щодо зовнішньоторговельного балансу України (табл. 2), можемо констатувати, що на першому етапі глобалізації Україна вивозила (експортувала) товари і послуги в обсязі, рівному приблизно 50 % свого ВВП, і дещо більший обсяг товарів і послуг імпортувала. Це означає, що внутрішній ринок, як і господарський комплекс, в країні так і не було сформовано.

Порівнюючи параметри зовнішньої торгівлі товарами та послугами України і країн, які мають розвинений внутрішній ринок і господарський комплекс (рис. 2), можна бачити, що показники України вдвічі або навіть утричі пере-

Таблиця 2. Зовнішньоторговельний баланс товарів та послуг України у 2005—2023 рр.

Роки	Номінальний ВВП	Експорт		Імпорт		Сальдо (експорт/імпорт)	
		Номінал	% ВВП	Номінал	% ВВП	Номінал	% ВВП
2005	441452	227252	51,5	-223555	-50,6	3697	0,8
2006	544153	253707	46,6	-269200	-49,5	-15493	-2,8
2007	720731	323205	44,8	-364373	-50,6	-41168	-5,7
2008	948056	444859	46,9	-520588	-54,9	-75729	-8,0
2009	913345	423564	46,4	-438860	-48,0	-15296	-1,7
2010	1082569	549365	50,7	-580944	-53,7	-31579	-2,9
2011	1316600	707953	53,8	-779028	-59,2	-71075	-5,4
2012	1408889	717347	50,9	-835394	-59,3	-118047	-8,4
2013	1454931	681899	46,9	-805662	-55,4	-123763	-8,5
2014	1566728	770121	49,2	-834133	-53,2	-64012	-4,1
2015	1979458	1044541	52,8	-1084016	-54,8	-39475	-2,0
2016	2383182	2274625	49,3	-1323127	-55,5	-148502	-6,2
2017	2982920	1430230	47,9	-1618749	-54,3	-188519	-6,3
2018	3558706	1608890	45,2	-1914893	-53,8	-306003	-8,6
2019	3974564	1636416	41,2	-1947599	-49,0	-311183	-7,8
2020	4194102	1637399	39,0	-1681526	-40,1	-44127	-1,1
2021	5459574	2224704	40,7	-2286067	-41,9	-61303	-1,1
2022	5191028	1840563	35,5	-2712325	-52,3	-871762	-16,8
2023	6537825	1868904	28,6	-3237014	-49,6	-136810	-20,9

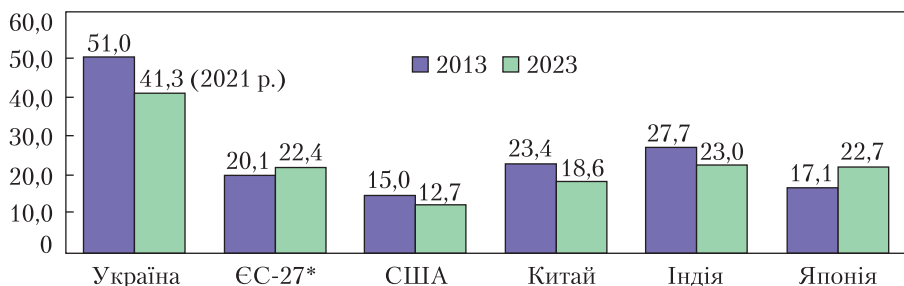

Рис. 2. Частка зовнішньої торгівлі товарами та послугами (усереднена сума експорту та імпорту) окремих країн світу у 2013 і 2023 рр., за даними Євростату, % ВВП (*без урахування торгівлі між країнами — членами ЄС)

вищують показники інших країн — не лише у Сполучених Штатів та Євросоюзу, а й у Китаю, який є «світовою майстернею», ці величини набагато менші.

У структурі товарного експорту України 2/3 становлять сировина і напівфабрикати, причому приблизно половина — це виключно сировинна продукція, частка руд і мінералів сягає 7,4 %, зернових та олійних культур — понад 29 %. А в структурі, скажімо, Європейського Союзу домінує (становить 90 %) несільськогосподарська продукція: основні групи експортних промислових товарів — це машини, електричне, транспортне обладнання, хімічна продукція.

Отже, в Україні *спотворена внутрішня структура економіки* відтворювалася в розширеному масштабі протягом більш як трьох десятиліть, що призводило до деіндустріалізації, поглиблення внутрішніх економічних та соціальних суперечностей, розшарування населення за статками і провокувало політичну нестабільність.

Поза глобальним контекстом неможливо розв'язати проблеми російсько-української війни, забезпечити мир і стабільність, повоєнну відбудову України. Війна є трагедією для українського народу, однак вона не лише зруйнувала значну частину соціально-економічного потенціалу України і поглибила соціально-економічні суперечності, а й відкрила можливості для відновлення України на нових засадах національно укоріненого розвитку.

У світовому вимірі окремими проявами розуміння необхідності національного укорінення розвитку економіки стали вимоги політиків повернути в країну вивезені виробництва й

капітали, ухвалення законів, що стимулюють переведення бізнесів у свою країну, а зараз ці прагнення вже втілюються у формі тарифних війн. Така ситуація відображає стихійну реакцію на деструкції, викликані екстрактивною глобалізацією. Проте національно укорінений розвиток економіки є закономірним і нормальним процесом для країн, які насамперед створюють національний господарський комплекс, забезпечують розвиток внутрішнього ринку і вже на цій основі розвивають експорт та конкурують на світовому ринку, використовуючи можливості міжнародного поділу праці.

Зміст *національного укорінення економічного розвитку* полягає у формуванні національного господарського комплексу, який, спираючись на національні сировинні, науково-технічні й трудові ресурси, здатний вибудовувати мережу ланцюгів доданої вартості та створювати кінцеву продукцію для задоволення внутрішніх потреб населення і зростання його добробуту, а також для збільшення експорту. В умовах посилення невизначеності національне укорінення розвитку економіки є імперативною вимогою. Це не курс на замкнутість, це *стратегія поєднання зовнішньої та внутрішньої інклюзивності*, яку Україна і має реалізувати в процесі повоєнного реконструктивного відновлення.

При цьому необхідно враховувати світовий досвід. Його аналіз на прикладі успішних країн свідчить, що в будь-якому варіанті використання стратегій наздоганяючого чи випереджаючого розвитку, експортної орієнтації чи імпортозаміщення вони спиралися передусім на створення виробництв у власній країні, на національно укорінений розвиток економіки, який є підґрунтям економічної стійкості та

Рис. 3. Загальна структура механізму національного укорінення економічного розвитку

безпеки. Найбільш узагальнено досвід різних країн у цьому контексті представлено в міжнародних консенсусах щодо засад економічного розвитку.

Системний аналіз цих консенсусів як узагальненого відображення певних моделей успішного економічного розвитку в країнах, які їх застосовували, дає можливість констатувати, що для України важливими складовими успіху є такі:

- створення досить ліберального ринкового і конкурентного у своїй основі середовища (Вашингтонський консенсус);
- активна участь держави у визначенні та підтримці стратегічних напрямів розвитку (Пекінський консенсус);
- всебічний розвиток внутрішнього ринку (Мумбайський консенсус);
- стратегічне значення розбудови інфраструктури (Сеульський консенсус);
- соціальний розвиток і міжнародна співпраця (Європейський консенсус).

До всього переліченого вище слід додати:

- промислову політику, яка виходить із забуття і стає актуальною;
- агросільський розвиток, який є надзвичайно важливим для умов України, де розвиток агрохолдингів є відірваним від проблем українського села;

- імператив інноваційного розвитку — квінтесенцію доповіді Маріо Драгі «Майбутнє європейської конкурентоспроможності».

Такий підхід може закласти засади *Київського консенсусу*.

Механізм національно укоріненого економічного розвитку включає такі складові (рис. 3):

1) *механізм цілепокладання* (наукове забезпечення політики національно укоріненого розвитку; стратегічне планування; розроблення планово-ринкових механізмів вирішення стратегічних завдань);

2) *механізми забезпечення досягнення мети національно укоріненого розвитку* (логістичний; організаційного забезпечення; фінансово-кредитного забезпечення).

Формування цього механізму створює підґрунтя для вирішення практичних завдань з підвищення стійкості та безпеки економічного розвитку.

Структура взаємозв'язків потреб і попиту з пропозицією і ресурсами, наведена на рис. 4, певною мірою пояснює, як в Україні розвиваються деструкції в економіці. Тривалий час в українському дискурсі панувала теза, що ринок, який добре працює, сам вирішує всі проблеми. Однак це не так. Ринок добре «бачить» лише попит як монетизовану потребу, тобто

Рис. 4. Взаємозв'язок потреб і попиту з пропозицією і ресурсами

потребу, для задоволення якої в її суб'єкта є гроші, і взагалі «не бачить» немонетизованих потреб. Якщо у вас є потреба, але немає грошей, ви не зможете вийти на ринок, а це означає, що й товари, в яких є потреба, але вона не представлена попитом, не вироблятимуться. Тому й складається така ситуація, коли третині населення України не вистачає грошей, щоб купувати необхідні продукти харчування, тобто їхній попит не задовольняється, і при цьому в окремі роки Україна була рекордсменом серед країн Європи з ввезення дорогих автомобілів, тобто попит багатих людей задовольняється. І ці деструктивні тенденції є прямим наслідком саме ринкових механізмів.

Тому державне стратегічне планування, яке здатне спрямовувати економіку на подолання наявних структурних диспропорцій, є ключовим чинником, а у нас і досі немає відповідного закону, без якого неможливо ефективно розв'язати складні завдання повоєнного відродження. Ринок цього ефективно не зробить, він буде лише фрагментувати економіку.

Механізм організаційного забезпечення досягнення мети національно укоріненого розвитку шляхом перетворення ресурсів на блага для задоволення потреб містить такі складові:

- визначення обсягів і структури кінцевої продукції, необхідної для забезпечення нормального рівня споживання і життєдіяльності громадян України (за основними складовими);
- оцінка зовнішнього попиту на кінцеву продукцію, у виробництві якої Україна могла б брати участь;
- оцінка наявних сировинних, виробничих і трудових ресурсів, необхідних для задоволен-

ня внутрішніх потреб і виробництва товарів на експорт;

- оцінка співвідношення ресурсів та потреб і вибір варіантів та пріоритетів у забезпеченні їх відповідності;
- побудова схеми технологічних ланцюгів перетворення сировини на готову продукцію;
- з'ясування співвідношення схеми технологічних ланцюгів з реально існуючими ланками, визначення невідповідностей і вибір варіантів їх усунення (завдяки добудові на основі національного виробництва і розвитку технологій або імпорту);
- при виборі варіантів вирішення виробничих проблем застосовують принцип пріоритету використання національних ресурсів, і лише за відсутності такої можливості, або надто високої затратності цього варіанту, стає необхідним імпорт;
- фінансове забезпечення вирішення таких завдань здійснюють на основі стратегічного планування та використання потенціалу фінансово-кредитної установи (інституту розвитку), спеціально створеної з метою підтримки структурних перетворень і здатної використовувати цільову емісію Національного банку України для збалансованої динаміки попиту і пропозиції без надмірних інфляційних ефектів.

Слід наголосити на тому, що механізм національно укоріненого економічного розвитку повинен спиратися на науково обґрунтовані уявлення про власні інтереси України, які мають об'єктивний характер і залежать від природних умов, географічного положення, рівня індустріального, економічного і соціального роз-

витку, історії, ментальних характеристик населення тощо. Влада може розуміти об'єктивні інтереси своєї країни і реалізувати їх у своїй політиці, а може діяти проти цих інтересів.

Перехід від індустріально-ринкової до інформаційно-мережевої системи господарювання, який відбувається зараз і є основоположним історичним процесом, ставить у центр розвитку не заводи, фабрики та індустрію загалом, а університети, науку і людину як основне джерело нової інформації. Це зумовлює необхідність визначити *якість життя* як ключову категорію та вихідну ланку повоєнного відновлення. Вона визначатиме поведінку громадян України, як тих, хто перебуває за кордоном, так і тих, хто живе в Україні і матиме можливість обирати місце проживання. Зараз люди орієнтуються на те, щоб мати добре оплачувану роботу, нормальне житло, умови для здобуття дітьми освіти, медичне забезпечення, транспортну інфраструктуру, прийнятну морально-психологічну атмосферу, забезпечення прав людини тощо — все те, що входить у поняття «якість життя».

Наразі формується досить потужний рух підприємницьких структур, малого і середнього бізнесу, інших суб'єктів господарювання, громадянського суспільства, наукової спільноти, спрямований на активну участь у процесі відновлення і розвитку української економіки. У цьому контексті Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України» направила до органів державної влади низку практичних пропозицій щодо створення інститутів сприяння національно укоріненому розвитку, розв'язання базових проблем відтворення життєдіяльності людей, структури економічного розвитку. Водночас реалізація стра-

тегії національно укоріненого розвитку потребує вирішення низки невідкладних завдань:

- розроблення та прийняття законопроектів про державне стратегічне планування, який може стати важливим інструментом національного укорінення економічного розвитку і забезпечити ефективне вирішення складних завдань повоєнного відродження;
- організаційне забезпечення участі НАН України в аналізі геоекономічного становища та конкурентних переваг нашої країни для формування стратегії розвитку України;
- створення інститутів та планово-ринкових механізмів забезпечення вирішення стратегічних завдань, зокрема щодо впровадження необхідних для розвитку внутрішнього ринку механізмів монетизації раціональних потреб населення, монетарно-кредитної підтримки виробництва товарів і послуг для їх задоволення;
- формування всієї мережі проміжних ланок перероблення сировини в готову продукцію, що має належний внутрішній і зовнішній попит;
- визначення і формування структуруючих опор повоєнного реконструктивного відродження української економіки на засадах національно укоріненого розвитку.

В умовах невизначеності та надзвичайної складності суспільних процесів вирішити завдання національного укорінення економічного розвитку можливо лише з опорою на меритократичний підхід, здатний забезпечити високу якість управління.

Дякую за увагу!

За матеріалами засідання підготувала О.О. Мележик

Andriy A. Grytsenko

Institute for Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5030-864X>

FORMATION OF THE FOUNDATIONS OF NATIONALLY ROOTED
RESILIENCE AND SECURITY OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE
IN A NEW HYBRID REALITY “PEACE-WAR”

Transcript of scientific report at the meeting of the Presidium of NAS of Ukraine, March 19, 2025

The report emphasizes that today, when the whole world is in a new hybrid reality “peace-war”, which is characterized primarily by uncertainty, internal national resilience and national security are becoming not just important, but also existentially decisive factors for the future of Ukraine, and national rooting of economic development is an imperative requirement. The strategy of nationally rooted economic development as a combination of external and internal inclusiveness and the mechanisms for its implementation in the process of post-war reconstruction and recovery of Ukraine are discussed.

Cite this article: Grytsenko A.A. Formation of the foundations of nationally rooted resilience and security of economic development of Ukraine in a new hybrid reality “peace-war” (transcript of scientific report at the meeting of the Presidium of NAS of Ukraine, March 19, 2025). *Visn. Nac. Akad. Nauk Ukr.* 2025. (5): 61—68.
<https://doi.org/10.15407/visn2025.05.061>